

РОЗДІЛ 3.

Політична система України доби Речі Посполитої

1. Люблінська унія

Однією з переломних подій в долі українського народу стала Люблінська унія 1569 р. Вона була укладена на спільному сеймі, на який зібрались учасники сейму Польської Корони, сейму та Ради Великого князівства Литовського¹. Потреба в його проведенні була викликана кількома причинами і насамперед – проблемою успадкування престолу після польського короля і великого литовського князя Сигізмунда II Августа з династії Ягеллонів. Король був людиною похилого віку, не мав дітей і після його смерті династія Ягеллонів припиняла існування.

Понад 180 років представники цієї литовської династії правили Польщею і Литвою, що сприяло зближенню політичних еліт обох країн. У монархічних країнах проблема успадкування престолу прямо пов'язана зі стабільністю державного устрою. У цьому разі і Польща, і Литва залишалися кожна без спадкоємця правлячого монарха. Сигізмунд II Август слугував також основною ланкою, яка об'єднувала обидві країни. Він був польським королем і великим литовським князем одночасно, хоча при цьому обидві країни залишалися формально незалежними. Отже, майбутня смерть Сигізмунда II загрожувала не тільки політичною нестабільністю у кожній з країн, але і розпадом хиткої єдності між ними, яка існувала на основі персональної унії. Тому на Люблінській унії розв'язувалося питання долі Польщі та Литви після смерті останнього Ягеллона.

Треба відзначити передбачливість польської політичної еліти, яка прорахувала можливі наслідки від втрати монарха. Польська верхівка вимагала ухвалення рішень, які б привели до об'єднання двох країн на засадах, які могли запобігти їх розпаду. Разом із тим польську аристократію особливо цікавили можливості збільшити свої володіння на українських землях, оскільки в самій Польщі вільних земельних володінь уже не залишилось.

Зі свого боку, литовсько-руська (литовська, білоруська і українська) верхівка була налаштована на збереження союзу з Польщею, але формального, в кращому разі – воєнно-політичного. Литва потребувала військової допомоги у боротьбі проти Московської держави. У 1559 р. розпочалась Лівонська війна, у якій Велике князівство Литовське за-

знало низки поразок, зокрема втратило Полоцьку землю — найбільшу частину Білорусі.

Позиції литовсько-руської еліти не були єдиними. В її середовищі існувало внутрішнє протистояння між панами і шляхтою. Пани не допускали шляхту до управління державою і обмежували її у соціальних правах і земельних володіннях. Цими проблемами особливо проймався українська шляхта Волині. Відповідно і в питанні зближення з Польщею позиції української шляхти відрізнялися від позиції правлячої верхівки Литви. Під час Люблінського сейму це проявилось у тому, що у принципових питаннях українська шляхта підтримала польську знать і короля. Польським політикам вдалося повною мірою скористатися розколом в еліті Великого князівства Литовського.

Протягом довгої роботи Люблінського сейму (січень—червень 1569 р.) відбулося дві події, які визначили майбутню долю українського народу. Перша з них — інкорпорація українських земель до складу Польської корони. Друга — це власне Люблінська унія, яка привела до об'єднання Польщі і Литви в одну державу — Річ Посполиту. Ці події були дещо розведені в часі. Інкорпорація українських земель відбулась першою, випереджувала в часі унію і формально не була пов'язана з нею. Якби Люблінська унія не була укладена, українські землі все одно могли залишитися в складі Польщі.

Інкорпорація українських земель відбувалась шляхом видання королівських універсалів про приєднання до Польської Корони спочатку Волинського, а потім Брацлавського і Київського воєводств. Складалася по-своєму парадоксальна ситуація. Сигізмунд II, як литовський князь, передавав ці землі собі ж, але вже як польському королю.

Вирішальне значення для справи мала позиція української, насамперед волинської, шляхти, яка підтримала інкорпорацію, добиваючись собі за це значних соціальних привілеїв. Без її згоди король навряд чи б наважився піти на загострення стосунків з панами-радами, які негативно поставилися до ідей унії та інкорпорації українських земель. Українські, білоруські і литовські магнати навіть покинули сейм. Однак без допомоги шляхти вони не могли чинити опору намірам власного монарха і змушені були повернутися, щоб виторгувати собі збереження маєтків і провідних позицій в Україні.

Поведінку української шляхти на Люблінському сеймі можна вважати першим в історії усвідомленим вибором політичної приналежності українських земель. Раніше, під час татарської навали і приєднання до Великого князівства Литовського, українська еліта була змушена поступитися грубій силі чи вимушеним обставинам. Тепер же, попри тиск Польщі, вибір української шляхти був добровільним. Не маючи змоги створити власну державу, вона обирала між двома сусідами і різними моделями політичного та соціального устрою країни.

Інкорпорація українських земель до складу Польщі та Люблінська

унія мали доленосне значення для українського, польського, литовського і білоруського народів. Усі вони увійшли до складу нової держави — Речі Посполитої. Вона формувалась як федеративна держава, котра складалася з двох частин — Польської Корони і Великого князівства Литовського, які, на відміну від попередніх часів, тепер стали частинами однієї країни. Водночас кожна з них мала власний уряд, фінанси і навіть військо. Принципові зміни відбулись і на міжнародній арені. Річ Посполита ставала найбільшою за населенням і територією державою Європи, якщо не рахувати Московію.

Історики й досі сперечаються про значення Люблінської унії. Залежно від національних і політичних уподобань оцінки значно відрізняються між собою. Якщо говорити про здобутки, які принесла Україні Люблінська унія, головним з них, як видається, стало об'єднання українських земель в складі однієї держави. Цей чинник, разом із відкритістю Польщі для Європи, сприяв консолідації українського народу, швидкому розвитку його економіки і культури.

Коли мова йде про негативні наслідки унії, наголошується на польській експансії на українські землі, різкому розширенні польського земельного володіння, пришвидшенні процесу закріпачення населення, ускладненні соціальних стосунків, загостренні релігійної ситуації через поширення на схід католицизму. Всі ці процеси мали довготерміновий характер, проявились не відразу, а поступово наростали з останнього десятиріччя XVI ст. Українська шляхта, яка підтримала інкорпорацію, могла відчувати впевненість у правильності свого рішення. Проте вже наступному поколінню українців довелося розв'язувати проблеми, породжені 1569 р.

2. Основні тенденції розвитку українського суспільства

Після «темних віків» татарської і ранньої литовської доби, польський період історії України був наповнений яскравими подіями і важливими змінами у всіх сферах життя українського суспільства — політиці, економіці, соціальних відносинах, культурі. З середини XVI ст. на українських землях відбувалося швидке зростання народонаселення. Початок цьому було покладено природним приростом населення у більш заселених і економічно розвинених регіонах — на Волині, Західному Поділлі і в Галичині. На середину XVI ст. тут уже спостерігалось відносно перенаселення. З кінця XVI ст. розгорнувся процес колонізації Придніпров'я шляхом масового переселення сюди жителів з західних земель. До середини XVII ст. населення Придніпров'я — історичної Київщини (яка включала сучасні Черкащину, Полтавщину і прилеглі землі) — зросло в десятки разів. Майже необмежені можливості для розвитку сільського господарства забезпечили все зростаюче населення всім необхідним. На Придніпров'ї виросли тисячі сіл і хуторів, десятки міст і містечок. Ці